

Vrouw zijn: toen en nu (1994)

Over Xantippes, Kenaus en Jeannes d’Arc

Sieth Delhaas

Lezing Volkshogeschool te Bergen, 1.8.1994

Ja, als ik de ondertitel lees voor deze ochtend over Xantippes, Kenaus en Jeannes d’Arc, dan typeren de verhalen, juist over deze vrouwen, hoe de verhalen over vrouwen in het algemeen gingen en gaan: man-made. Naar het beeld van de man geschapen. Ik bedoel daarmee: vrouwen gemaakt, naar de beelden die mannen van haar in hun hoofd hebben, Zoals god man-made is. Een godheid gemaakt naar het beeld zoals mannen dat in hun hoofd hebben. Mannen waren en zijn nog voor een groot deel de spraakmakers. De cultuurmakers. Maar er is een kentering in de tijd. Vrouwen worden zich bewust van het belang van haar verhalen. Daarop haakt deze week in: ‘het verhaal van je leven’.

Wat ik wil doen met jullie is het volgende:

- Kijken hoe beelden van en over vrouwen in het verleden zijn ontstaan;
- Kijken wat er met die beelden is gebeurd
- Ons samen erop bezinnen wat we willen doorgeven in onze verhalen.

Maar eerst een korte onderlinge aanzet:

- welk verhaal zou jij over je leven willen vertellen terwijl je dat nooit gedurfd hebt, dat je altijd hebt weggeduwd, als niet belangrijk, maar dat toch van groot belang is voor jezelf etc.?
- Tien minuten – in grote lijnen voor jezelf reproduceren, niet rapporteren, misschien er verder in de week iets mee doen, of gewoon als bewustzijnsmoment voor je zelf mee laten doen.

De titel voor deze ochtend ‘vrouw zijn: toen en nu’ stelt de vraag naar wat was en is de plaats, het beeld, het leven van de vrouw in de geschiedenis? Die plaats, dat beeld, die levens kunnen we niet zonder meer scheiden van onze eigen levens. Alsof onze levens niets met het verleden van andere vrouwen te maken hebben. Als we in onze tijd een kentering constateren, als we zeggen: vrouwen gaan haar verhalen vertellen, verhalen van overleven, van doen overleven, van geluk, van..., laten we het zelf straks maar invullen, dan is het zaak dat we eerst kijken: welk beeld hebben wijzelf bij dat vertellen van de vrouw? Welk beeld staat ons daarbij voor ogen?

Geven we het man-gemaakte beeld door?

Of nemen we de vrijheid het eigen beeld van ons zelf, of van de vrouw waarover ons verhaal gaat door te geven?

Mijn ervaring: Limburgs project.¹ Tien interviews cultuuroverdracht tussen oudere en jongere vrouwen. Vrij. Doorsnee. Leeftijd. Van vrouw naar vrouw. Wordt wel een duidelijk verwijt naar mij toe: je hebt allemaal bijzondere vrouwen uitgezocht.

Verhaal: dochter mijnwerker-communist. Vervalste geschiedenis van Limburg. Ook katholieken arbeidersvereniging. Meer vader-dochterrelatie. Daarna: ze tast het beeld van de vader aan.

¹ Delhaas, Sieth, *Vrouwen wederzijds begrip. Cultuuroverdracht tussen generaties* (Roermond 1995)

Kennelijk: vrouwen kunnen geen geschiedenis vertellen.
Maar wat is er met Xantippe, Kenau en Jeanne d'Arc gebeurd?

Hoewel het namen van vrouwen zijn die we allemaal kennen, ben ik toch in de literatuur gaan zoeken naar wat er met zo'n vrouw is gebeurd. Ze zijn spreekwoordelijk geworden. Vastgeketend in de taal. In het kort: Xantippe², vrouw van de filosoof Socrates, 460 of 469 vC., Athene, democratie, man, geboren Griek, vader, burger, moeder was dochter van een burger. Hij een gemiddelde Athener, voor wie de stad het heelal betekent. Misschien heeft hij een bedevaart gemaakt naar Isthmos of heeft hij het orakel te Delphi bezocht. Verder is hij nooit geweest, werkmanszoon,

Waarmee houdt hij zich bezig? Met het ondervragen van zijn medeburgers. Hij bevindt zich van de morgen tot de avond op straat, in het gymnasium, in de winkels, op plaatsen waar men mensen ontmoet, die hartstochtelijk over het leven spreken. Sokrates mengt zich in de gesprekken, geeft er een speciale wending aan. Men is in die tijd dol op spitsvondige redeneringen of men wil graag anderen schaakmat gezet zien. In zijn verdediging zegt hij: 'Ik ondervraag, in opdracht van god, ieder, burger of vreemdeling, die mij bekwaam toelijkt... De jongelieden die zich spontaan bij mij aansluiten, zien met genoegen zulk een onderzoek en willen mij dikwijls nadoen.'

Een soort schooier, maar hij gaat wel om met rijke liederen uit zijn tijd. Geen scherpe classescheiding. Leven letterlijk boven op elkaar in de drukke stad. Verder geen ander beroep dan dat van ondervrager. Een soort Johannes de Doper, grove mantel die hij winter en zomer droeg.

Alle beschrijvingen, ook toneelstukken die over hem geschreven zijn, alles wordt wat aangescherpt. Zijn lelijkheid, beroemd geworden doordat hij berecht is en de gifbeker moest drinken. Verschillende eigentijdse filosofen hebben opgeschreven wat hij zei, hoe zijn woordspelingen waren. Daardoor beroemd geworden. Hijzelf heeft niets opgeschreven. Vergeleken met Jezus. Hij moest er aan omdat hij de leiders van het volk ter discussie stelt.

Xantippe: Waardoor bekend? Waarschijnlijk is Socrates pas op zijn 45ste getrouwd want hij heeft nog drie jonge zoons als hij op z'n zeventigste sterft.

In de boekjes die ik over Socrates leven heb geraadpleegd, kom je uiteraard veel tegen van en over Socrates nauwelijks iets van en weinig over Xantippe. De mythe die over haar is ontstaan: een spreekwoordelijke kijfachtige en lastige vrouw. Voor ons is belangrijk uit te vinden hoe en waarom die mythe kon ontstaan.

Micheline Sauvage, de schrijfster over Socrates zegt:

'de komedie heeft alles naar het excentrieke overdreven en een zekere traditie, die daar de huwelijksbetrekkingen met de al te beruchte Xantippe aan toevoegt, maakt bijna een

² Micheline Sauvage, *Socrates*, (Het Spectrum 1959)

karikatuur van hem. Maar deze onaangename vrouw – en ongetwijfeld bezat zij ook weinig ontwikkeling – deze vrouw heeft, haar man, die door het volk werd veroordeeld, niet verloochend; zij is de laatste dag aan zijn zijde, met haar tranen en gebrek aan zelfbeheersing, maar ook met haar roerend geloof in de onschuld van de filosoof. In plaats van de gemeenplaatsen op te noemen die van Xantippe een ongetemde feeeks maken, kunnen wij beter ook in haar Socrates ontdekken, datgene juist wat hem voor de lieden van Athene onbegrijpelijk maakte.

Socrates heeft er voor gekozen dat hij geen geld aannam, dat hij er voor koos in armoede te leven. De benepen toestanden thuis moeten wel invloed hebben gehad op het humeur van Xantippe. Zij moest naast S. drie zoons onderhouden.

De armoede van Socrates wordt in de verhalen over hem opgehemeld: een leefwijze, die door zijn zending is vereist. Zij verbiedt hem in deze nijvere stad elk winstgevend bedrijf (Plato). Zijn leefwijze is daarom een zeer natuurlijke, omdat zij aan zijn geestelijke gesteldheid beantwoordt.

Prof. Dr. Is. van Dijk³ heeft al in 1890 over Socrates geschreven:

“Wat hem ertoe bewoog – tot het huwelijk op latere leeftijd met een veel jongere vrouw weten wij niet. De vraag van een gelukkig huwelijk moet men in Athene eigenlijk niet stellen. Er zullen natuurlijk uitzonderingen geweest zijn, maar men trouwde om kinderen te verwekken; om een goede zorg te hebben voor het bestuur om voort te leven in de nakomelingschap.

De liefde was er niet in betrokken. Haar zocht men op andere wegen. Uiteenzetting van wat anderen zeggen (Wilamowitz): Voor Socrates is Xantippe onverschillig; wij willen haar noch redden noch aanklagen, hem echter ook niet.”

Van Dijk wil haar psychologisch benaderen om haar wat te verontschuldigen. “Ik herinner mij een Arabisch spreekwoord: zelfs bij een dode hond moeten wij nog zeggen, wat heeft hij mooie tanden. Waarom zullen wij het niet zeggen bij Xantippe? Zij was ongetwijfeld een lastige en opvliegende vrouw in hart en nieren. Xenophon zegt:

“De lastigste van alle vrouwen, die er zijn, die er geweest zijn en die er nog zullen zijn. Men vraagt op hoeveel inductie zulk een dwaas oordeel wel berust. Maar dit is zeker, zij was lastig, en zeer lastig. Socrates had het niet met haar getroffen. Maar Xantippe had het, dunkt mij ook niet zo best getroffen met Socrates. Ook hij was driftig en van een heftige natuur, wordt ons gezegd, maar voegt, men er dan bij, hij kon zich volkomen beheerschen. Ik wil het gaarne gelooven, maar tegenover een licht prikkelbare vrouw is de houding van zelfbeheersching stellig niet altijd kalmerend. Daar kwam nog bij dat zijn vruchtbare veine, ader van ironie, ook geen rozen deed sneeuwen over een reeds niet idyllische verhouding.” Hij gaat verder: “Geen geld aannemen, hoge en onafhankelijk houding, maar ‘t bracht, geen geld in huis. Xantippe stond voor alles alleen, en een aardsche schoorsteen kan niet alleen van idealisme roken. Xantippe had de harde taak om om drie stuivers te verdienen het werk voor vijf te doen.”

Het beste excuus bewaart hij voor het laatst.

³ Dijk, prof. dr. Is. van, *Socrates* (1920, herdruk 1949)

“Er is ons bewaard een kort woord van Xantippe van haar eerste bezoek in de gevangenis. Phaedo (filosoof) vertelt, van den laatsten dag. Hij en enkele vrienden zijn reeds vroeg in den morgen in de gevangenis gekomen. Zij vinden daar Socrates wiens boeien zoo juist door de elfmannen zijn afgedaan, en Xantippe, die bij hem zit met haar kind op den arm. Toen Xantippe ons zag, zegt Phaedo, begon zij luid te schreien en zeide ongeveer, zoals vrouwen gewoon zijn: oh Socrates, dit is de laatste maal dat de vrienden met u samenzijn en gij met hen.” Van Dijk: “Het wil mij voorkomen dat dit een parel is. Zij denkt niet aan haar kinderen, zij denkt aan Socrates en de vrienden, en dat dit nu hun laatste samenzijn is. Dit is nu een goede vrucht van een ondersteld kwade boom. Zij denkt niet aan zichzelf; in 1 Corinthe 13 lees ik van de liefde dat zij zichzelf niet zoekt. Het doet pijnlijk aan dat S. zonder iets te antwoorden, aan Crito vraagt haar door een van zijn dienaren naar huis te laten brengen. Het doet ook pijnlijk aan dat Plato door Phaedo laat zeggen dat Xantippe zo spreekt op de wijze der vrouwen. Hier is een dissonant in het Griekse Hooglied des geestes; in het Hooglied der liefde is niet enkel een diepere, maar ook een andere toon.”

Laatste: Pieter Langendijk, een beroemde schrijver uit de 18e eeuw heeft, een blijspel geschreven getiteld: *Xantippe, of het Booze Wijf des Filozoofs Sokrates beteugeld.*

In de tekst die in 1967 opnieuw is uitgegeven en van commentaar is voorzien van dr. W. Ornée, komen, naast een levensbeschrijving van Pieter Langendijk, die behalve dichter en schrijver ook een textielhandelaar had, allerlei veronderstellingen voor waarom hij dit stuk geschreven heeft. Sommigen zeggen dat de ervaringen met zijn moeder, die lastig was en dronk, en die door haar zoon onderhouden moest worden, en de ervaringen met zijn eigen vrouw. Die ervaringen weten we niet van hemzelf, maar weer van ene Kops, die over Langendijk heeft geschreven. Hij zegt: “...want behalve dat zij vrij kwistig viel – veel geld uitgaf – deelde haar inborst in de ongesteldheid van haar lichaam (dus lastig was).” Ook vanwege een gedicht van hem:

*‘k Hoef om Xantippe na den Schouwburg nooit te gaan.
Al preekt daar Sokrates; want ik kan zelfs wel preeken:
Maar wil mijn wijf haar zien, daar zou ik toe verstaan.
Het kon haar nut zijn om haar kop te leeren breken
‘k Verguis noch geld noch tijd voor hartzeer en verdriet
‘k Zie de Comedie in mijn huis genoeg voor niet.*

Er wordt een zeer boosaardig wijf getekend in vijf bedrijven en aan het eind wordt, de ommekeer van Xantippe aangetoond. Ruzie tussen Socrates en Xantippe. Ornée vraagt zich af: op welke historische achtergrond is het spel gebaseerd?

Historische betrouwbaarheid is niet erg groot. Jaartallen juist, ook de personen die er in optreden. Wat Plato en Diogenes vertellen. Maar Diogenes is al niet betrouwbaar in zijn verhalen over Socrates. Vooral afgaan op wat Plato en Xenophon vertellen. Dat Xantippe een helleveeg is geweest, staat, helemaal niet vast. Langendijk heeft zich blijkbaar alleen gebaseerd op Diogenes waar hij in zijn tweede boek, 5e kapittel, genoeg over Socrates kan vinden voor een blijspel.

Diogenes Laërtius leefde 2^e eeuw nC. Bekend is dat hij geen wetenschappelijke methode volgt. Hij vermeldt allerlei bijzonderheden die te vinden zijn bij filosofen, tijdgenoten van

Socrates, zoals Plato, Xenophon en minder grote filosofen en geschiedschrijvers. Bekend gegeven: Xantippe heeft eens, na eerst Socrates uitgescholden te hebben, hem met 'vuil water begoten', waarop Socrates zei – dit als voorbeeld van zijn snedigheid: 'zei ik niet dat het donderen van Xantippe met regen gepaard gaat?

Conclusie: Langendijk heeft – op grond van een beperkt aantal klassieke gegevens – een spel opgebouwd dat speelt in een klassieke sfeer en dat eerder als 'menselijk' dan als 'historisch' blijspel beschouwd moet worden.

De laatste Winkler Prins die in 1993 is uitgekomen doet Xantippe meer recht: In de kleine WP van 1950 niet vermeld. Die van 1993 zegt: Xantippe (Grieks), vrouw van Socrates. Huwde haar pas op latere leeftijd. Overlevering luidt dat zij een humeurige vrouw was. Dit berust waarschijnlijk slechts op een constructie achteraf van de cynische school of het is althans sterk overdreven.

Ik sprak over de Kentering! Dit voorbeeld uit de Winkler Prins is hoopgevend.

Vragen na dit alles, waar vele geleerden zich bezighouden met Xantippe:

- waarom heeft men er belang bij deze vrouw zo kwaadaardig af te schilderen?
- haar karakterisering van helleveeg, kijfachtig enz. te bevestigen?
- waarom is ze zelfs spreekwoordelijk geworden als men eigenlijk nog geen drie zinnen over of van haar weet?
- als wij nu iemand als een Xantippe typeren is ze voor haar leven getekend.
- bent U zelf wel eens voor een Xantippe uitgemaakt?

Kenau

Over haar is geen boekje verschenen. Ze was immers geen vrouw van een beroemde filosoof, slechts de dochter van een onbekende Simon Hasselaar. Een man die nu juist door het dappere gedrag van zijn dochter in de geschiedenis voortleeft. Van haar is alleen iets te vinden in de Oosthoek Encyclopedie. De WP vermeldt haar niet. Wat wordt, er gezegd: Kenau staat voor manwif, aldus genoemd naar Kenau, Simonsd. Hasselaar, die zich bij het beleg van Haarlem door de Spanjaarden in 1572 en 1573 zeer moedig gedroeg.

Staat voor manwif: Van Dales woordenboek van 1977 zegt bij manwif: forse en bazige, ruwe vrouw, virago. Virago: manwif, mannetjesputter, helleveeg.

En we zijn weer terug bij Xantippe.

Jeanne d'Arc. Vele boeken over haar. Niet verder op ingaan. Wij weten wie ze was. Een jonge Franse vrouw, die leefde van 1411 - 1431. Een tijd waarin Frankrijk in de honderdjarige oorlog verwickeld was met Engeland en waarin Jeanne d'Arc in 1429 een definitieve keer bracht waardoor de Engelsen zich gestadig moesten terugtrekken. De Britse geleerde Felix Grayeff schreef in 1982 een boekje 'Jeanne d'Arc, legenden en feiten', waarin hij analyseert wat hij een 'vervolgung' noemt van deze vrouw. En hij tekent wat hij noemt het afzichtelijke proces dat geleid werd door corrupte rechters, met op de achtergrond de sluwe keizer

Sigismund en een proces dat in het licht staat van het Grote Schisma. De strijd tussen de pausen in Rome en de pausen in het Franse stadje Avignon. Deze laatsten stonden onder invloed van het Franse koningshuis.

Jeanne d'Arc is om allerlei redenen in boeken tot een martelares en tot een heldin gemaakt. Meestal bleven de ware redenen van haar dood buiten schot. Evenals de mannen die profijt hadden bij haar optreden en haar dood.

Ik ga er niet verder op in, maar het is wel duidelijk dat niet alleen negatieve typering schadelijk is voor het vrouwbeeld, ook sublimering doet vrouwen kwaad en beletten ons als luisteraars of lezeressen van het verhaal te zien wat er zich werkelijk afspeelde.

Tweede deel: wat gebeurde er met de beelden, die vaak berustten op mythes, komedies, typeringen, etc.?

Daarvan zijn talloze voorbeelden te noemen. Binnen feministische theologie leven de voorbeelden van de kerkvaders met hun onthutsende uitspraken die aanzetten tot allerlei geweld tegen vrouwen. De bijbel is daar ook een voorbeeld van. In het boek *Godsdienst en incest* van Annie Imbens en Ineke Jonker staan een aantal verwijzingen van vrouwen waarbij de daders Bijbelteksten aanhaalden op grond waarvan zij hun seksueel geweld legitimeren.

In mijn boek dat ik geschreven heb over Katharina von Bora, de vrouw die bijna vijftientig jaar, van haar leven met de reformator Martin Luther getrouwd is geweest, heb ik een lijst opgenomen met scheldwoorden over vrouwen. Het is niet zo maar een lijst, maar een lijst die is samengesteld door een beroemde voorman van een hervormingsbeweging binnen de religieuze orde van de Dominicanen. Bij hervorming moeten we niet denken aan vooruitgang, maar een teruggrijpen op oude waarden, die vaak los staan van de tijd waarin die vervolging plaats vindt.

Die voorman is Antonius van Florence. Hij schreef in 1450 een moraaltheologische summa (= hoofdzaak), het geheel (misschien een samenvatting, of een kort begrip), de eerste in zijn soort die nog eeuwenlang is herdrukt.⁴

De eerste uitgaven van die summa verschenen in de jaren zeventig van de 15e eeuw o.a. in Keulen. Hiervan bevinden zich verschillende oorspronkelijke uitgaven in Nederland. In het derde deel van die summa haalt Antonius – in het kader van een uiteenzetting over het huwelijk – een alfabet van ‘vrouwenondeugden’ aan, dat afkomstig is van zijn leermeester Dominici, de grote stimulator van de Italiaanse hervormingsbeweging van de Dominicaner orde. Dit alfabet, en de daarbij gevoegde voorbeelden van verderfelijke vrouwen gebruiken de auteurs van de *Heksenhamer* in 1486. De auteurs waren Institoris en Jacobus Sprenger. Deze Sprenger was o.a. prior van het invloedrijke Dominicanenklooster in Keulen, en verbonden aan de universiteit van Keulen. Hij was sinds 1481 inquisiteur van de bisdommen Mainz, Trier en Keulen en in die functie direct betrokken bij de uitroeiing van de ketterij van

⁴ Dresen-Coenders, Lène, *Verbond tussen heks en duivel* (Baarn 1983)

de heksen. Toen ik deze bij mijn onderzoek naar de tijd waarin Katharina Von Bora leefde tegenkwam, heeft die lijst me werkelijk verbijsterd. Daarin wordt zo heftig de haat zichtbaar van mannen naar vrouwen. Haat is angst voor. Zo'n woordenlijst zegt meer over wat mannen bezighoudt dan verhalen over wat er toen gebeurde. Citeren: pag. 23 'Een protestantse non'.⁵

De voorbeelden die Antonius aanhaalt bij de in het alfabet genoemde ondeugden zijn vrouwen die – zoals ik het noem – door de geschiedenis worden voortgesleept door dit soort mannen. Bij het woord zinnelijkheid pakken ze de vrouw van Potifar en Eva, bij bedrieglijkheid, Delila, die Simson van het geheim van zijn kracht wil ontroven, Izebel hoort bij furieuze woede, jaloezie ziet deze Antonius als een bijzondere eigenschap van vrouwen waartoe heel wat vrouwen geneigd zouden zijn zoals Sara, Rachel en Martha. Toverij uit wraakzucht bij liefdesbedrog, waarvan Saul en Salomo het slachtoffer worden.

Uit de klassieke oudheid worden ook vrouwen gebrandmerkt Cleopatra, Helena van Troje en Medea als voorbeelden van verderfelijke vrouwen. Een theologisch hoogstandje van de geleerde Dominicaanse theologen is de volgende redenering: 'Het verhaal van een koppige echtgenote moet illustreren hoe de vrouw die immers uit de kromme rib van Adam is gemaakt, de neiging heeft om haar man dwars te zitten. De desbetreffende vrouw was verdronken en haar man zocht haar lijk stroomopwaarts. Op de vraag waarom antwoordde hij: 'Zij was zo koppig en dwars, dat zij nu ook wel in de omgekeerde richting zal drijven.'

Als we het onderzoek naar de heksenvervolgingen lezen van Lène Dresen-Coenders en de hoeveelheid vuilbekkerij over vrouwen leest, dan ben ik altijd weer verbaasd hoe het mogelijk is dat zulke verhalen het houden naast de realiteit van het dagelijks leven dat er toch ook moet zijn geweest. Tegelijkertijd: bijgeloof en angst.

Circa 1650 is er de opkomst van een nieuwe natuurkunde en nemen de heksenvervolgingen af. Tegelijkertijd: beelden blijven ook voortleven.

Einde 19^e eeuw is er bijvoorbeeld een culturele mythe ontstaan, die in onze tijd nog doorwerkt. Ook die mythe kunnen wij als vrouwen waarschijnlijk in ons eigen leven wel aanwijzen. Het zijn beelden van enerzijds de femme fatale en anderzijds de femme fragile. Het beeld van de vrouw die enerzijds geen genade kent, de verslindende vrouw. Aan de andere kant de vrouw die geen genade ontvangt, die slachtoffer is in plaats van demon.

Grondleggers van deze mythe zijn schrijvers en schilders uit het eind van de 19e eeuw. In 1933 heeft een zekere Mario Praz, een verhandeling over deze 19^e-eeuwse literatuur geschreven. Hij behandelt daarin de 19^e-eeuwse decadente literatuur in Frankrijk en Engeland.

Onder decadenten worden verstaan kunstenaars van wie het werk tekenen van verval, van ontbinding van geestelijke normen en vooral van geestelijke inhouden vertonen. In de literatuur zijn het vooral schrijvers tussen 1850 en 1900, die op grond van bepaalde veranderingen in de cultuur tot een uiterste 'ziekelijke' verfijning van de geest en van het zintuiglijke zijn geraak. Uit die overrijpheid van beschaving een poëzie scheppen van de hoogste sensibiliteit. Sterk erotisch, schoonheid zoekend om de schoonheid zelf, zonder betrekkingen tot de normen van een gezond leven, en niet zelden vrij ruggengraatloos. Voorlopers van de decadenten noemt men Heine, Byron, Leopardi, de Musset en Baudelaire.

⁵ Delhaas, Sieth, Een protestantse non. Katharina von Bora (Kampen 1989)

Tot de decadenten behoren vooral Verlaine, Huysmans, Bang, Tsjechov en Oscar Wilde (WP 1949).

Het ontstaan van de mythe van de fatale vrouw schrijft Praz toe aan de verdrongen en verworpen mannelijke seksualiteit van het Victoriaanse tijdperk.

Mina Auerbach (letterkundige) heeft in 1982 een boek over dit onderwerp geschreven met de titel 'Vrouw en demon, het leven van een Victoriaanse mythe'. Zij laat zien dat men ook op een andere manier naar die mythe kan kijken. Mario Praz wijst als uitgangspunt van die mythe op een gedicht van Keats (1795-1829), waarin een vrouw op wie de dichter verliefd is, de ene keer wordt gezien als lief, gelukkig, geefster van levenstekens en de andere keer door de dichter wordt gezien als wild, bedroefd, doodsignalen afgevend en als demon. Het dubbelbeeld van Eros en Thanatos, liefde en dood. Het blijkt namelijk dat Keats aan tuberculose lijdt, dus het kan zijn dat hij dat dubbelbeeld gebruikt om zijn doodstrijd aan te geven. Op die manier – even terugdenken aan Langendijk en Xantippe. Daar wordt het beeld van een vrouw gebruikt als een allegorie/zinnebeeld, tegelijkertijd gaat het werken tegen de vrouw in de werkelijkheid van alledag.

Al werkend drong zich de vraag aan mij op: waar komen die beelden vandaan? Eigenlijk geven Mario Praz en Nina Auerbach al een antwoord daarop. Soms terug te voeren op een psychische achtergrond, een bepaalde ervaring of beleving van de werkelijkheid. Daar wil ik nu niet op in gaan. Terugzoeken brengt je in een oneindig lange traditie. Ik denk daarbij aan de colleges *Seksualiteit en sacraliteit* in 1984/85 van Catharina Halkes. Soms word je van dat verleden depressief, lijkt alles uitzichtloos. Ik wil liever kijken naar het laatste punt...

Ons samen erop bezinnen wat we door willen geven in onze verhalen

Ik wil beginnen te vertellen waarom ik hier ben uitgenodigd. Omdat ik een boek heb geschreven over Katharina von Bora:

- waarom geschreven? Lutherjaar 1983
- eigen ervaring theologiestudie
- bezig met feministische theologie, daardoor andere vragen gaan stellen
- boekje prof. Dr. Mieke Bal, De theorie van vertellen en verhalen, gericht op het leren van andere vragen te stellen in teksten, taal en tekens
- verhaal, geschiedenis, effect van geschiedenis: wie, wat, waarom
- feministische visie op verhaal, duidelijk zeggen
- schokkend welke vrouw er achter de vrouw van Luther te voorschijn kwam
- effect reis naar Rome
- tweede druk, twee duizend maal een ander verhaal
- nu na val muur uitnodigingen uit Wittenberg en Torgau om daar over haar te vertellen
- daarna begonnen cursussen vrouwengeschiedenis te geven over totaal 28 vrouwen uit eigen en derdewereldgeschiedenis.
- wil niet zeggen dat alle vrouwengeschiedenissen positief gemaakt worden, zoals in de feministische theologie soms is gebeurd. Nee, leren kijken wat is er in het verleden gebeurd met vrouwen als de 'heilige' Clara, Christine de Pisan, Edith Stein, Simone de Beauvoir etc.

Waarde en normen

Met verhalen worden waarden en normen doorgegeven. We hebben bij de verhalen over Xantippe, Kenau en Jeanne d'Arc gehoord om wiens waarden en normen het ging. Niet alleen normen van mannen, moeten we misschien eerlijkheidshalve zeggen. Of vrouwen – in het algemeen – de toen geldende normen en waarden onderschreven hebben is niet altijd duidelijk. Plaats, tijd, positie, economische omstandigheden, klasse, status, het zijn allemaal facetten die een rol spelen in het verhaal en de levens.

Er zijn verhalen die getuigen van een andere mentaliteit van vrouwen.

In een Griekse komedie ten tijde van Socrates, waar het gaat over het al dan niet gerechtvaardigd zijn van het houden van slaven, heeft de komedieschrijver de volgende discussie ingelast in zijn blijspel: Praxagora legt aan haar echtgenoot Blepyros uit hoe de ideale samenleving eruit zal komen te zien als vrouwen de macht overnemen.

Praxagora: “Allen zullen eerlijk delen en alles gemeenschappelijk gebruiken, een gezamenlijk levensonderhoud en niet langer zal de één rijk, de ander arm zijn, de één veel grond bezitten, de ander niet eens genoeg voor een graf, de één over stoeten personeel beschikken, de ander over niet een enkele bediende, nee, ik zal er voor zorgen dat het levensonderhoud voor iedereen gemeenschappelijk zal zijn.”

Blepyros: “En hoe dacht je dat te doen?”

Praxagora: “Ik zal om te beginnen de grond gemeenschappelijk eigendom maken en ook het geld en alle andere dingen ter beschikking stellen van iedereen. Niemand zal gedreven worden door armoede, nooit niet, want men zal samen alles bezitten!”

Blepyros: “En wie zal het land bewerken?”

Praxagora: “De slaven.”

(zie Ekklesiastus 590-595, 605, 651; eigen vertaling. ‘commentaar v. auteur *Van Babylon tot Brugge, Algemene Cultuurwetenschappen*, Open Universiteit 1989 (ekk 3. Esiazousai baby ion tot brugge deel 2, pag. 66: Zelfs in een komische utopie waarin de wereld op zijn kop wordt gezet, kon men zich een slavenloze maatschappij niet voorstellen).

Voorbeelden: voor ons is het de vraag, wil men in deze komedie de opmerkingen van de vrouw belachelijk maken, of is de vanzelfsprekendheid van slavenhouden zo groot dat er eenvoudigweg niet aan te tornen valt.

Jullie zien, die discussie is tenminste al meer dan 24 eeuwen oud.

Er zijn al veel pogingen ondernomen, zoals door vrouwenboekhandel Xantippe. We hebben de omdraaiing van situaties al geleerd. Heel belangrijk, wat er al op gang is gebracht. Maar het is wat anders als het gaat om het doorgeven van waarden en normen. Bijbelverhalen: een constructie.

Ik wil niets zeggen over de waarden en normen die wij, als vrouwen van deze tijd zouden moeten doorgeven. Ik denk dat we ons misschien eerst zouden moeten afvragen: welke normen en waarden vinden wij vandaag de dag belangrijk?

Pakken we gewoon de bestaande? Die van de overlevering?

Intussen zijn die wel voor ieder van ons verschillend, komend uit verschillende tradities.

Of gaan we als vrouwen samen op zoek naar wat nieuwe waarden en normen zouden kunnen zijn, behorend bij onze ideeën over een menswaardige samenleven?

Vraag voor de discussie: zijn er momenten waarop wij bewust waarden en normen doorgeven?

Hierbij denken aan een stukje uit het boek 'Aarde der mensen' van Premoedya Ananta Toer.
(zie uittreksel)

Wel patriarchaal misschien, anderzijds: hebben wij als vrouwen nog een zo belangrijke rol bij een rite de passage (antropologische uitdrukking) als deze vrouw?

Bijbelverhaal: "Prent het uw kinderen in."

Aan ons uit te maken wat we willen doorgeven aan waarden en normen.

Deze kans in de tijd van kentering volop benutten.